

Г. Ю. КАСІМ
ЧЕРЕЗ ДЕФІС ЧИ РАЗОМ?

Досить важким є питання правопису географічних назв, що утворилися у процесі осново- чи словоскладання. У практиці їх написання так само, як і в орфографічних рекомендаціях з цього приводу, не все вирішено до кінця. Деякі автори навіть вважають проблему написання композитів «проблемою номер один сучасної орфографії»¹. Труднощі у написанні композитів пояснюються насамперед тим, що до цього часу залишається складною лінгвістична проблема розмежування складних слів і словосполучень. Адже у мовленні постійно відбувається процес формування нових композитів на основі словосполучень; отже, завжди будуть і явища, проміжні між словосполученням і словом. Наявність таких випадків відзначена ще О. І. Томсоном: «У живій мові існує багато більш-менш сталих словосполучень, що перебувають на шляху до утворення єдиного складного слова», показником чого виступає спеціальний знак — дефіс, який «уживається власне там, де два слова зростаються, але не встигли ще повністю зростися». Через неозначеність цього стану слів дефісом «користуються в значній мірі довільно»².

Отже, як писати: разом, окремо чи через дефіс? Зауважимо принагідно, що розмежувати написання разом і окремо неважко, оскільки надійним критерієм у таких випадках стає граматична єдинооформленість: якщо перша частина відмінюється — це словосполучення, якщо ні — композит. Пор. *Три Криниці* (О.), родовий відмінок *Трьох Криниць*, але *Трихати* (М.), родовий відмінок *Трихат*³.

Звичайно, відзначена О. І. Томсоном довільність у користуванні дефісом тепер різко зменшилася. Сучасна практика засвідчує більш-менш усталене написання багатьох географічних назв-композитів. Це наслідок уніфікації орфографії власних назв, зокрема топонімів. У наш час розроблені досить детальні правила їх написання, що постійно вдосконалюються. Так, уже в «Українському правописі» 1946 р. знаходимо спеціальний розділ про правопис географічних назв. Правда викладені у ньому правила написання топонімічних композитів не охоплювали всю їх розмаїтість. Це усвідомлювали й самі автори, зауваживши: «Розділ географічних назв охоплює найбільш типові моменти. В окремих випадках слід звертатися до географічного довідника»⁴. Друге видання «Українського правопису» (1961 р.) містить ряд уточнень правил орфографії топонімічних композитів. У «Довіднику з української орфографії та пунктуації» 1964 р. та його другому виданні (1973 р.) правила правопису географічних назв, розроблені В. М. Русанівським, охоплюють значно більшу кількість випадків, ніж у попередніх виданнях. Разом з тим правопис ще певної кількості композитів залишається поза увагою обох довідників.

З другого боку, в УРСР 1969 та УРСР 1973 спостерігаємо ряд відхилень від рекомендованих довідником написань, а також написання, що суперечать одне одному: *Любоіванівка* (М.) й *Любо-Олександрівка* (О.), *Райоленівка* (Хрк.) і *Рай-Олександрівка* (Днц.), *Кошаро-Олександрівка* (К.) і *Трудофадіївка* (М.) та ін. Це свідчить як про необхідність деяких уточнень самих правил орфографії, так і про недостатню графічну упорядкованість сучасної топонімії.

Спробуймо простежити спільне й розбіжне у рекомендаціях довідника 1973 р. і в сучасній практиці написання ойконімів-композитів — складених назв населених пунктів.

¹ Бичкина Б. С., Калакуцкая Л. П. Сложные слова. М., 1974, с. 9.

² Томсон А. И. Общее языкознание. Одесса, 1910, с. 352—353.

³ Умовні скорочення:

1) УРСР 1946 — Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. К., 1947.

2) УРСР 1969 — Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ, т. 1—2, К., 1969.

3) УРСР 1973 — Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 р. К., 1973.

4) Области: Д. — Дніпропетровська, Днц. — Донецька, Ж. — Житомирська, З. — Запорізька, ІФ. — Івано-Франківська, К. — Кіровоградська, Льв. — Львівська, М. — Миколаївська, О. — Одеська, Пл. — Полтавська, С. — Сумська, Хрк. — Харківська, Х. — Херсонська.

⁴ Український правопис. К., 1946, с. 123.

Написання разом. Діючі правила передбачають написання разом топонімічних композитів з першою частиною прикметникового, числівникового й дієслівного характеру. В УРСР 1969 й УРСР 1973 у двох останніх випадках знаходимо послідовне написання разом: *Першотравневе* (Д., З., Х. тощо), *П'ятихатки* (Д., К., М.), *П'ятимиколаївка* (К.), *Семигір'я* (К.), *Семидуби* (М.), *Триліси* (К.), *Трихати* (М.), *Блищиводи* (Ль.), *Гуляй-балка* (О.), *Гуляйполе* (Д.) і т. ін.

Композити з першою частиною прикметникового походження також, як правило, пишуться разом. Пор: *Білозерка* (Хj), *Веселоолександрівка* (М.), *Глибокояр* (О.), *Дніпровакам'янка* (Д.), *Красновершка* (К.), *Лисогірка* (О.), *Рівнопілля* (Х.), *Світлогірське* (О.), *Широколанівка* (М.) тощо. На цьому фоні написання *Кам'яно-Костувате*, *Плосько-Забузьке*, *Свято-Троїцьке* (М.) і т. под. сприймаються як непослідовні. Звичайно, можна тільки вітати сучасне послідовне написання разом численних топонімічних композитів з першою основою прикметникового характеру: *Велико-*, *Мало-*, *Ново-*, *Старо-*, *Верхньо-*, *Червоно-* і т. под. «Український правопис» 1946 р. рекомендував написання таких топонімів через дефіс у тих випадках, коли є відповідна назва без першої основи (*Ново-Орськ*, пор. *Орськ*), і написання разом, коли такої назви нема: *Новомосковськ* (с. 123). В УРСР 1946 запроваджувалося написання за цими правилами.

Спрощення орфографічних рекомендацій для композитів з указаними першими основами, введене у виданні правил правопису 1961 р., має особливо велике значення тому, що ці назви становлять більшу частину топонімічних композитів. Наприклад, в ойконімії південних областей України (Дніпропетровській, Кіровоградській, Одеській, Херсонській) половину композитів становлять назви з ініціальним компонентом *Ново-*.

Мінялися з часом і написання деяких інших типів топонімічних композитів. Так, «Український правопис» 1961 р. і обидва видання «Довідника з українського правопису» (1964, 1973 рр.) дають прямо протилежні вказівки щодо написання назв з обома основами іменникового походження, з'єднаними сполучною голосною. «Український правопис» рекомендує їх написання через дефіс, наводячи як приклад топонім *Азово-Чорномор'я*, а назви *Індокитай*, *Чехословаччина* — як винятки і з правила (с. 136). Довідник, навпаки, наполягає на написанні разом таких назв: топоніми *Індокитай*, *Чехословаччина* тут виступають як ілюстрація правила, а *Азово-Чорномор'я* — як виняток з нього (с. 99). В УРСР 1969 та УРСР 1973 композити з основами іменникового характеру при наявності сполучного голосного частіше пишуться разом: *Антонопіль* (М.), *Костянтинодарівка* (О.), *Михайлопіль* (О.), *Олександродар* (М.), *Петродолинівка* (О.), *Петрозагір'я* (К.), *Царедарівка* (М.) і т. д. Однак зустрічаються і написання через дефіс: *Ігуло-Кам'янка* (К.), *Вершино-Северинка* (К.) та ін.

Довідник зазначає, що разом пишуться й назви з іменниковими основами без сполучного голосного, якщо опорним компонентом є *-город*, *-піль* та деякі інші основи. Пор. в УРСР 1969 й УРСР 1973: *Єлизаветпіль* (Д.), *Івангород* (К.), *Ігнатпіль* (Ж.) та ін.

Написання через дефіс. Довідник 1973 р. передбачає дефісне написання композитів з обома іменниковими частинами без сполучного голосного між ними, враховуючи сучасну графічну практику. Пор. в УРСР 1969 й УРСР 1973: *Зоря-Труд* (О.), *Коси-Слобідка* (О.), *Лев-Балка* (К.), *Усть-Кам'янка* (Д.), *Хутір-Петрівка* (М.) тощо. Однак написання *Райполе* (М.), *Райдолина* (К.), *Станбалка* (К.) суперечать, на нашу думку, орфографії інших подібних назв (*Лев-Балка*). Очевидно, краще запровадити їх дефісне написання.

Згідно з довідником 1973 р., через дефіс пишуться й назви з двома відантропонімічними основами, за винятком ойконіма *Петропавлівка*. Гадаємо, не слід збільшувати список винятків з цього правила: треба ліквідувати написання разом таких назв, як *Вовкосафонрве* (О.), *Єлизаветоіванівка* (Д.), *Івановоронівка* (О.), *Катериноіванівка* (Д.), *Любоіванівка* (М.), *Любоолександрівка* (О.) тощо. Правда, труднощі виникають при виявленні топонімічних композитів, пов'язаних із прізвищем: інколи це потребує спеціального дослідження. Очевидно, звідси й написання *Оленокарицьке* (О.), *Павловолуйськ* (К.), *Петрокорбівка* (К.), хоч опорний компонент у цих назвах — від прізвищ. Разом

пишуться й похідні від двох особових імен назви, які частково чи повністю деетимологізувалися: *Никомаврівка* (О.), *Семенасте* (К.).

Можливо, доцільно поширити правило дефісного написання й на ті композити, у яких лише друга основа походить від антропоніма. Адже прийняті зараз написання *Вершино-Власівка* (К.), *Дніпро-Михайлівське* (К.), *Кошаро-Олександрівка* (К.), *Слободо-Петрівка* (Пл.), *Спасо-Можарівка* (К.) поки що не вмотивовані жодним діючим правилом. Гадаємо, слід було б послідовно запроваджувати дефісне написання назв з відантропонімним опорним компонентом (виняток можна зробити лише для окремих усталених написань: *Дніпропетровськ*, *Дніпродзержинськ* та деяких інших). Це не стосується, звичайно, назв з першою основою прикметникового походження: необхідно зберегти прийняті зараз написання *Великомар'янівка* (О.), *Добровеличківка* (К.), *Краснопавлівка* (Хрк.), *Кучерявоволодимирівка* (Х.), *Малопетрівка* (М.), *Новоандріївка* (М.), *Старокостянтинівка* (О.), *Червоноіванівка* (Д.) і т. под.

У сучасній орфографії виразно простежується тенденція зберігати велику літеру при написанні основ, похідних від власних назв; звідси й написання *пів-Європи*, *псевдо-Фауст*. Враховуючи це, можливо, доцільно «узаконити» правилом дефісне написання таких композитів, у яких обидві частини (або ж тільки друга) походять не лише від антропонімів, але й від інших власних назв, зокрема, від топонімів. Так, в УРСР 1969 і УРСР 1973 композити, у яких обидві основи походять від топонімів, здебільшого пишуться через дефіс: *Інгуло-Кам'янка* (К.), *Натало-Цобрянка* (К.), *Олено-Косогорівка* (К.), *Разино-Богунівка* (К.), *Тилігуло-Березанка* (М.) та ін. (хоча *Одрадокам'янка*, незважаючи на походження обох компонентів цієї назви від топонімів). Через дефіс пишуться й назви *Вершино-Кам'янка* (К.), *Вершино-Мурзинка* (К.), *Вершино-Северинка* (К.), що у них лише друга основа пов'язана з топонімом.

Нам здається, що написання разом композитів з опорним компонентом, похідним від топоніма, слід рекомендувати тільки для тих випадків, коли перша основа — прикметникового характеру й апелятивного (від загальних назв) походження: *Малокостянтинопіль* (Д.), *Новожитомир* (Д.), *Новоочаків* (М.), *Червонодніпровка* (З.). Композити, у яких обидві основи походять від власних назв, у сучасній графічній практиці пишуться через дефіс, незважаючи на прикметниковий характер першої основи: *Долино-Кам'янка* (К.), *Петрово-Висунське* (М.), *Петрово-Солониha* (М.) тощо.

Рекомендація написань через дефіс і разом у наш час стала майже всеосяжною, але залишається, як бачимо, ряд нез'ясованих питань. Правописна практика вимагає їх швидкого і повного розв'язання.